

Анатолій Гуцал,
доцент Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка

Богдан Комарницький,
студент історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

АРХЕОЛОГІЧНА РОЗВІДКА НА ДАВНЬОРУСЬКОМУ ПОСЕЛЕННІ В С. ЗЕЛЕНІ КУРИЛІВЦІ НОВОУШИЦЬКОГО РАЙОНУ

Весною 2020 р. експедицією Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка було проведено археологічні розвідки на території Новоушицького району. Відкрито ряд пам'яток різних часів. Особливо цікавими виявилися результати обстеження поселення часів Київської Русі, яке знаходиться за 1 км південно-східніше села Зелені Курилівці, в урочищі «Синиччина». Місцевість підвищена, нахилена в сторону річки Жорновки, яка протікає за півкілометра в долині.

При візуальному огляді вдалося простежити сліди близько 30 землянок у вигляді западин. Ці заглиблення розмірами 15–20 м² розташовані рядами. Скоріш за все, будівлі були зрубною конструкції, стіни яких частково підіймалися над поверхнею. Такий тип жител був досить поширений в Подністрів'ї у той час. Вони виявлені у Бакоті, Губині і інших місцях Хмельниччини.

На поселенні знайдено різноманітні залізні вироби: коса, наконечники стріл, кресало, риболовний гачок, свердло, тесловидне долото й інші предмети, які дозволяють датувати пам'ятку XII–XIII ст.

Ключові слова: Зелені Курилівці, археологічна розвідка, кресало, сокира, свердло.

Як відомо Хмельниччина, багата на різного роду археологічні пам'ятки. Серед них значне місце займають давньоруські об'єкти (Маярчак 2006, с. 26–65). Експедицією Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка у 2020 р. було проведено археологічні розвідки на території Новоушицького району. Відкрито ряд пам'яток в тому числі і періоду Київської Русі. Особливо цікавими виявилися результати обстеження поселення, яке знаходиться за 1 км південно-східніше села Зелені Курилівці, в урочищі «Синиччина». Місцевість підвищена, нахилена в сторону річки Жорновки, яка протікає за півкілометра в долині. Через саме поселення колись протікав невеликий струмок, який зараз висихає. Площа поселення доволі велика – 600 м в довжину і 200 м в ширину. У цій статті ставиться мета подати інформацію про результати розвідувальних робіт.

При візуальному огляді вдалося простежити сліди близько 30 землянок у вигляді западин. Це заглиблення площею 15–20 м, розташовані кількома рядами. Скоріш за все, будівлі були зрубною конструкції, стіни яких частково підіймалися над поверхнею. Такий тип жител був досить поширений в Подністрів'ї (Винокур, Горішній 1994, с. 72). Також на багатьох поселеннях, як відмічають дослідники, добре читаються западини від землянок (Приходнюк 1977, с. 100, 102) як і у нашому випадку. При шурфовці на поселенні були знайдені такі предмети:

1. Дволопастний втульчастий плаский наконечник стріли (рис. 2). Довжина – 6,5 см, ширина – 2,5 см. Вважається, що втульчасті наконечники на Русі були мало розповсюджені. Частіше зустрічаються вони в західному регіоні, де були запозичені у своїх західних сусідів (Медведев 1966, с. 55). Наше вістря за класифікацією Медведева відноситься до другого типу двошипних втульчатих. Такі стріли використовувалися для стрільби по противнику не захищеному обладунками (Медведев 1966, с. 56).

2. Ромбовидний наконечник (рис. 1). Довжина із черенком – 7,5 см, довжина без черенка – 5 см, ширина – 2,5 см.

3. Ромбовидний наконечник стріли з обломаним черенком, з найбільшим розширенням пера в нижній частині, загострений з двох сторін (рис. 5). Довжина – 5 см, ширина – 2,5 см.

4. Наконечник стріли ромбовидний в перерізі, з розширенням в нижній частині пера і упором (рис. 3). Кінець обламаний. Довжина з черенком – 6,2 см.

Лук і стріла, як відомо, у той час були основним, найбільш масовим видом металюної зброї (Печенюк 2010, с. 25). Наприклад у Ізяславлі зібрано 977 наконечників (Кирпичников 2020, с. 79). Знайдення на звичайному поселенні зразу чотирьох наконечників не є випадковим. Воно говорить про те, що для його жителів

зовнішня загроза була реальною і військова справа була поставлена на належний рівень з таким розрахунком, щоб завжди можна було надати гідну відсіч ворогу.

5. Тесловидне долото (рис. 7). Довжина – 11 см, діаметр вертикальної втулки 3 см, ширина випуклого лека – 3,5 см. Такі інструменти застосовувалися для видобування в дереві різноманітних заглибин. Воно є тією ж сокирою тільки з поперечним лезом. Такі зразки виготовляли у три прийоми: виготовлення залізної втулки, сталю стержня і зварювання. Існувала і інша технологія, коли верхня половина прямокутного стержня витягувалася у прямокутну пластину, яка згиналася у втулку, а на лезо наварювалася сталю насадка (Колчин 1953, с. 110).

6. Кресало овально підпрямокутне (Крыласова 2003, с. 86) із вирізом по центрі (рис. 8). Довжина – 6,5 см, ширина – 3 см.

Кресала, це інструменти для видобування вогню, вони використовувалися для видобування іскри та підпаду нею легкозаймистих матеріалів. Загалом, виготовлення кресал було однотипним: на залізну пластину з рівним робочим краєм наварювали шар високовуглецевої сталі. Саме остання напайка і забезпечувала іскру, котра виникала після удару кресалом по каменю. Часто кресала виготовляли з напилків, іноді – з магнітного заліза.

Кресало було не просто засобом для видобутку вогню, але й засобом самовираження чи виділення особи у тогочасному суспільстві.

7. Риболовний гачок (рис. 9) із розплюсненою верхівкою для прив'язки жилки (мотузки). Довжина – 6,5 см, ширина – 3,5 см. Дослідження В. А. Мальма показують, що гачки на всій території стародавньої Русі були в основному однотипними (1956, с. 117). В сучасній археологічній літературі риболовству приділяється мало уваги. Але ця знахідка підтверджує, що у місцевих мешканців рибний промысел був суттєвим доповненням харчового раціону.

8. Ніж (рис. 10). Довжина із черенком – 9,5 см, ширина лека до 1, 2 см.

Основна технологія виготовлення ножів в Київській Русі полягала в тому, що було поєднання двох металів – заліза та сталі механічним та хімічним шляхом з термічною обробкою. Давньоруські ковалі, виготовляючи ножі, використовували п'ять різних прийомів, кожний з яких відповідав умовам виготовлення знаряддя (Колчин 1953, с. 167).

9. Свердло (рис. 5). Довжина – 16 см, чотиригранне, у верхній частині – прямокутне, із загнутим під 90 градусів верхом і спіралью завернутим робочим кінцем. Ним можна було висверлювати отвір у 0,9 см.

10. Пряжка залізна (рис. 11). Д-подібної форми. Довжина – 2,5 см, ширина – 3 см.

11. Біметалева пряжка із залізним язичком (рис. 12), виготовлена із бронзи та покрита сріблом. Ширина – 3,5 см, довжина – 2,5 см.

12. Коса горбуша (рис. 6). Загальна довжина – 37 см., довжина лека – 30 см, ширина лека – 2 см. Назва коса-горбуша походить від самої форми (знаряддя трохи горбате) і, головним чином, від того, що косар користуючись нею повинен був горбатитися.

За класифікацією В. К. Міхеєва, такі коси можна зарахувати до типу I Б 1. Це так звані короткі коси-напівкоси чи коси-горбуші з коротким руків'ям. Їх могли закріплювати металевими кільцями діаметром 3,0–4,0 см, чи за допомогою еластичних джгутів. У таких кіс можна було регулювати кут між руків'ям і лезом залежно від потреб. На відміну від групи I, коси групи II наглухо закріплювали на руків'ї за допомогою металевої заклепки, залізного кільця та додаткових жорстких кріплень (Міхеєв 1985, с. 29–31).

Загальний вигляд коси-горбуші можна уявити за матеріалами з шарів VIII–X ст. Старої Ладоги (Миролюбов 1976, с. 122–123), де знайдено екземпляри з руків'ям. Етнографічний матеріал XIX ст. засвідчує, що такий спосіб кріплення (за допомогою кільця, яке щільно охоплює п'ятку коси і притискає її до верхньої частини руків'я) був достатньо надійним і побутував до XIX ст. (Гильденштедт 1804, с. 37–38). Принципово коси не змінилися досі. Коси-горбуші могли використовувати для збирання збіжжя з тугим колоссям, яке не осипалося, але ймовірніше для заготівлі сіна. Найближче територіально із відомих джерел, подібну косу горбушу, тільки більш масивну, було знайдено в Дунаєвецькому районі (Гуцал, Мегей с. 79–83).

Судячи за знахідками, населення займалося землеробством, скотарством, рибальством та полюванням, знали різні ремесла та знаходилися на високому рівні розвитку.

Поселення Зелені Курилівці належить до групи давньоруських пам'яток XII–XIII ст., які на території Хмельниччини вивчалися в попередні роки багатьма вченими (Маярчак 2006, с. 5–8). Серед них городища у Глибівці (Баженова 1982), Гринчуку (Пачкова 1979), Старій Ушиці (Кучера, Горишний 1983, с. 62–96). Еталонними стали розкопки у Ізяславі (Кирпичников 2020), Губині (Винокур, Журко, Мегей, Якубовський), Райківцях (Гончаров 1950), де знайдено аналогічні матеріали по всіх формах виробів. Розвідки на цій пам'ятці показують, як мало ми ще знаємо про епоху Київської Русі на Поділлі. Сподіваємося, що в недалекому майбутньому справи підуть краще.

- Баженова, С. Е. 1982. *Отчет об археологических исследованиях древнерусского городища IX–XI вв. у с. Глыбовка Ново-Ушицкого района Хмельницкой области за 1982 г.* НА ІА НАН України. 111.
- Винокур, І. С., Горішний, П. А. 1994. *Бакота. Столиця давньоруського Пониззя.* Кам'янець-Подільський. Центр Поділлєзнавства.
- Винокур, І. С., Журко, О. І., Мегей, В. П., Якубовський, В. І. 2004. *Літописний Губин XII–XIII ст. Волохівська земля. Вип. I. За матеріалами археологічних досліджень 1997–2003 років. До 800-річчя Губина.* Київ; Кам'янець-Подільський; Хмельницький; Старокостянтинів.
- Гильденштедт, И. А. 1804. Описание некоторых в малой России употребительных плугов. *Технологический журнал.* Т. 1. Ч. 2. с. 3–31.
- Гончаров, В. К., 1950. *Райковецкое городище.* Киев: Изд-во АН УССР
- Гуцал, В. А., Мегей, В. П., 2000. Коса–горбуша з с. Городиська. *Дунавеччина очима дослідників і свідків історичних подій.* Збірник науково-краєзнавчих праць. Вип. II. Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, с. 79–83.
- Кирпичников, А. Н. 2020. Вооружение древнего «Изяславля». *Летописный «Изяславль» Большое Шепетовское городище в свете археологии.* Том I. Материалы раскопок М. К. Каргера 1957–1964 годов в исследованиях 1960–1980-х годов Российская Академия наук Институт истории материальной культуры. Труды. Т. LV. Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 53–11.
- Колчин, Б. А. 1953. *Черная металлургия и металлообработка в Древней Руси (домонгольский период).* Москва: Издательство Академии наук СССР.
- Крыласова, Н. Б. 2003. Элементы огня Рождественского археологического комплекса. *Труды КАЭЭ ПГПУ,* 3, с. 79–104.
- Кучера, М. П., Горишний, П. А. 1983. Раскопки городища XII–XIII вв. у с. Старая Ушица. *Археологические памятники Среднего Поднепровья.* Киев, с. 62–96
- Мальм, В. А. 1956. Промыслы древнерусской деревни. *Труды ГИМ,* 32, с. 106–138.
- Маярчак, С. П. 2006. *Археологічні пам'ятки IX–XIII ст. Лівобережжя Середнього Подністров'я.* Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І.
- Медведев, А. Ф. 1966. *Ручное метательное оружие. (Лук и стрелы, самострел). VIII–XIV вв.* Москва: Наука (САИ. Вып. Е1–36).
- Миролюбов, И. А. 1976. Орудия вторичной обработки почвы и уборки урожая из Старой Ладogi. *АСГЭ,* 17, с. 119–124.
- Михеев, В. К. 1985. *Подонье в составе Хазарского каганата.* Харьков: Вища школа.
- Пачкова, С. П. 1979. Давньоруське городище Гринчук на Дністрі. *Археологія,* 32, с. 78–96.
- Печенюк, І. С. 2010. Давньоруська ручна метальна зброя (лук і стріли) як джерело вивчення історії науки і техніки. *Дослідження з історії техніки: збірник наукових праць,* 12, с. 12–27.
- Приходнюк, О. М. 1977. Давньоруські пам'ятки Середнього Подністров'я. Розвідки 1968–1969 рр. *Археологія,* 22, с. 99–106.

Список скорочень.

АСГЭ – Археологический сборник Государственного Эрмитажа.

ГИМ – Государственный исторический музей.

КАЭЭ ПГП – Камская археолого-этнографическая экспедиция Пермского государственного педагогического университета.

НА ІА НАН – Науковий архів Інституту археології Національної академії наук.

САИ – Свод археологических источников.

Hutsal A., Komarnitskyi B.

ARCHAEOLOGICAL EXPLORATION IN OLD RUS SETTLEMENT IN THE VILLAGE GREEN KRYLIVTSI OF NOVOUSHITSKY DISTRICT.

In the spring of 2020, the expedition of Kamyanets-Podilsky I. Ogienko National University, archeological excavations were carried out on the territory of Novoushytsya district. A number of monuments of different times have been opened. Particularly interesting findings were the results of tracking visits to the times of Kievan Rus, which is located 1 km northeast of the village of ZeleniKurilivtsi, in the tract "Synychyna". The terrain is elevated, sloping towards the river Zhornovka, which flows for half a kilometer in the valley.

Середньовічна археологія України

Visual inspection revealed traces of about 30 dugouts in the form of cavity. These recesses are 15-20 square meters in size, arranged in rows. Most likely, the buildings were of log construction, the walls of which partially rose above the surface. This type of dwelling was quite common in Transnistria at that time. They were found in Bakota, Gubin and other places in Khmelnytsky region.

Various iron products were found in the settlement: a scythe, arrowheads, a crescent, a fishing hook, a drill, a tessel-shaped ax and other items that allow to date the monument of the XII–XIII centuries.

Key words: Zeleny Kurylivtsi, archeological exploration, kresalo, ax, drill.

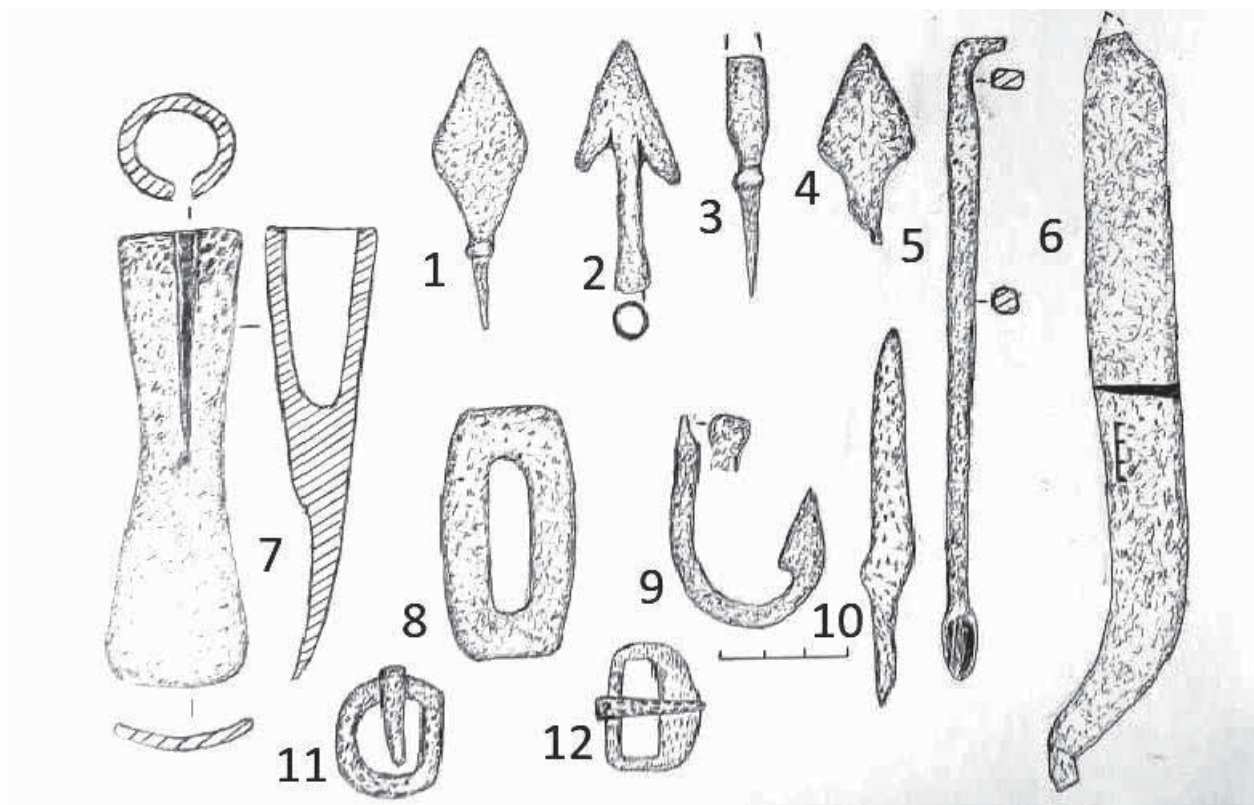


Рис. 1. Залізні вироби із давньоруського поселення в с. Зелені Курилівці.

1–4. наконечники стріл;

5. свердло; 6. коса; 7. тесловидне долото; 8. кресало;

9. риболовний гачок; 10. ніж; 11–12. пряжки.